

MFFs förmåga att få fram egna spelare och pröva nya spelsystem har varit framgångsrikt. Laget har fått jubla många gånger.
Foto Pressen Bild

Fotbollens socialt överskridande spelsystem

Det finns inga generella samband mellan klubbars sociala tillhörighet och spelsystem. Klubbens ledarskap väljer i första hand ett konkurrenskraftigt system i tiden. Överensstämmelsen kan finnas där, men den kan lika gärna utebli. Spelsystemen har en överordnad, överskridande roll inom svensk fotboll. Det visar historiska studier av Malmö FF, IFK Göteborg, AIK och IFK Norrköping.

BILL SUND
VÄXJÖ UNIVERSITET

Inledning

Avsikten med den här artikeln är att med hjälp av fyra empiriska fallstudier av svensk elitfotboll under 1900-talet diskutera sambanden mellan fotbollskultur, socialklass och spelsystem.

Min utgångspunkt är att sambanden mellan kultur, social tillhörighet och spelsystem är komplicerade och att de bärande dimensionerna finns samlade hos respektive klubbs ledare, spelare och supportrar. Det är idéer och erfarenheter om fotbollens olika sociala dimensioner som ackumulerats som fotbollskapital (jfr Bourdieu) och förts vidare till nästa klubbgeneration och nästa igen. Det är därför en bjudande uppgift att förändra en klubbs spelidé och i förlängningen dess fotbollskultur genom ett nytt överskridande tänkesätt och spelsystem. Särskilt om den rådande fotbollskulturen är starkt förankrad i klubbens sociala dimension.

I artikeln, som avgränsats till herrfotboll på elitnivå, har fyra ledande klubbar valts: Malmö FF, IFK Göteborg, AIK och IFK Norrköping. Dessa klubbar finns i stora städer och har traditionellt haft goda internationella kontakter. Tre av dessa städer, Göteborg, Malmö och Norrköping, har varit utpräglade industristäder med en betydande arbetarbefolkning. Endast Stockholm kan karakteriseras som en ämbetsmannastad, präglad av tjäns-

temän, förvaltningar och politiska beslutsfunktioner.

Fotbollsklubbarna bytte ogärna spelsystem. Men här finns viktiga undantag. Det tog i regel tid för nya idéer och metoder att tränga igenom. Inflytandet från brittisk fotboll och dess fotbollskultur har på alla sätt varit stark i Sverige under hela 1900-talet. Vid några tillfällen har dock detta inflytande utmanats av spelidéer från främst de kontinentala fotbollskulturerna. Brott mot traditionen och fotbollsfilosofin innebar att man måste förändra sitt fotbollskapital och börja ackumulera ett nytt sådant, vilket ställde stora men inte omöjliga krav på klubbens ledarskap.

I de här fyra svenska fallen innebar övergången till Chapmans modell på 1930-talet inget trendbrott: svensk fotboll befann sig fortfarande i ett uppbyggnadsskede. Man kan knappast tala om fotbollskapital under denna tid. Amatörismen motverkade en reell utveckling. Nästa stora övergångsperiod under 1970- och 1980-talen till Houghtons/Hodgsons/Erikssons modell innebar däremot ett trendbrott då den sammanföll med kommersialisering- och professionaliseringsprocessens fördjupning inom svensk klubbefotboll.

Hur såg då den komprimerade historiska utvecklingen ut inom de fyra klubbarna? Vilken social miljö var

klubbarna inbäddade i? Gick respektive klubb igenom någon klassmetamorfos eller var den sociala basen oförändrad? Vilken typ av ledarskap fanns i klubbarna? Vilken sorts fotbollskultur var det frågan om? Vilka spelsystem kom att användas? Vilka slags samband fanns mellan fotbollskultur, social klass och spelsystem?

Fyra fallstudier

Malmö FF

En av Malmö FFs ledstjärnor var att klubben skulle vara självförsörjande på spelare genom att intensivt satsa på ungdomsverksamheten. Klubben anordnade redan på 1930-talet olika pojklagsturneringar runtom i staden för att upptäcka och knyta nya förmågor till klubben och så småningom till A-laget. Klubbens policy blev således att skola upp egna förmågor och att rekrytera spelare från Malmö med omnejd. Ledare och tränare skulle komma ur klubbens egna led. Detta gällde dock inte för huvudtränaren, som gärna rekryterades externt och då helst från någon av de stora fotbollskulturerna på brittiska öarna eller på kontinenten.

Malmö FFs genombrott som elitklubb skedde med hjälp av en utländsk tränare, nämligen ungraren Istvan Wampetits. Klubben vann Allsvenskan för första gången 1944. Sedan dess har

klubben nästan alltid tillhört de bästa lagen i landet. Grunden lades genom den policy och den kultur som Eric Persson (mångårig ledare i klubben) lyckades implementera i klubben. Redan i slutet av 1930-talet var träningsupplägget större i Malmö FF än i de flesta andra klubbar. Men framgångarna kom inte förrän klubben fått fram en ny generation spelare, tidigare juniorer i klubben, som ungraren Wampetits kunde utveckla och finslipa till skickliga och fullgoda fotbollsspelare.

Malmö FF har använt olika spelsystem. Under en period på 1930-talet försökte klubben spela enligt den nya engelska WM-modellen (Chapmans system) med trebackslinje och ett i båda riktningarna rörligt mittfält, men det fungerade inte. Detta system var alltför avancerat. Spelarna kunde inte frigöra sig från normerna från det gamla systemet med två backar, tre halvbackar och fem forwards. Trots att klubben under denna period förfogade över landslagets tränare Harry Lundahl lyckades man inte få bort den gamla stilen och övergå till det nya konceptet.

Senare på 1930-talet blev klubben omtalad. Dels för att klubben brutit mot amatörbestämmelsen och blev degraderad, dels för att man spelade tråkig, defensiv fotboll. Allt ändrades när de duktiga juniorerna successivt kom upp i A-laget i början på 1940-

talet. Då hade man också lärt sig spela fotboll med tre backar, ett mittfält med både offensiva och defensiva (främst halvbackarna) uppgifter. Med den ungerska tränarens kunskaper utvecklade laget en flytande ungersk spelstil med snabba passningar och förflyttningar. Man lärde sig också konsten att anfalla i sammanhängande vågor.

Malmö FF införde en ny fotbollsfilosofi och ett nytt spelsystem några decennier senare under 1970-talet. Detta skulle komma att förändra såväl svensk klubb fotboll som landslagsfotboll. Amatörbestämmelsen hade nyligen tagits bort. Eric Persson hade tillhört de krafter inom svensk fotboll som ivrigast hade bekämpat den gamla amatörbestämmelsen. Den avgörande förändringen bestod i att Malmö FF anlätade en ung engelsk tränare vid namn Bob Houghton. Något senare anlände också Roy Hodgson, en annan ung engelsk ledare, till Sverige och Halmstads BK. Dessutom lämnade Eric Persson över befälet till Hans Cavalli-Björkman, som vid sidan om fotbollen var bankdirektör i en av landets ledande affärsbanker.

Bob Houghton introducerade ett revolutionerande nytt sätt att tänka fotboll på, en filosofi där kollektivet sattes i centrum och där de enskilda spelarna hela tiden befrämjade "teamet". Det var en slags total och

kollektiv fotboll där alla på planen hjälptes åt att erövra bollen från motståndarens bollförare genom zonspel, press på bollhållaren och understöd. Houghton var även mycket förtjust i off-sidefällor, ”push-ups”. Man spelade inte med libero, som då var gängse, utan med en rak fyrbackslinje, fyra mittfältare och två toppforwards. Spelmodellen var närmast en syntes mellan den holländska totalfotbollen och brittisk attackfotboll. De internationella storklubbar blev överrumplade av detta spelsystem och Malmö FF kunde som första svenska klubb gå till Europacupfinal 1979.

Malmö är ett exempel på en industristad som förändrats genom att den offentliga sektorn byggdes ut mot slutet av 1900-talet. Men där arbetarrörelsen har varit den dominerande politiska kraften med under en lång tid efter kriget hegemonisk ställning. Fotbollklubben Malmö FF var därför inbäddad i en manlig och industriell arbetarklasskultur. I sin tur stärktes denna kultur av klubbens management och verksamhet. Man kan inte säga att klubben gått igenom någon klassmetamorfos, snarast tvärtom har dess identitet som arbetarklubb stärkts med åren. Klubbens fotbollskultur är starkt präglad och förknippad med dess sociala miljö.

Ledarskapet i klubben var under en mycket lång period från 1930-talet till 1970-talet lika med Eric Persson. Arbetarklubben styrdes med andra ord av en patriark, en socialdemokratisk sådan. Han kallades ”hövdingen”. Det kan möjligen tyckas egendomligt att en arbetarklubb styrdes på ett paternalistiskt sätt. Men det var inte helt ovanligt bland fotbollsklubbar (jfr Lennart Nymans ställning i Hammarby IF och Stig Svenssons i Östers IF). Arbetarledaren Eric Persson hade länge även en stark ställning på den nationella nivån i Svenska Fotbollförbundet. Efter Eric Persson tillträdde personer med ett starkt ledarskap, men Eric Perssons stil kunde knappast reproduceras.

Huvudfrågan om det fanns något samband mellan klubbens tillämpade spelsystem och dess sociala bas och kultur är problematisk. Hur skall man kunna belägga denna typ av samband? Ett sätt är att till att börja med söka karakterisera det givna spelsystemet som huvudsakligen individualistiskt eller kollektivistiskt, solidariskt, utan ett individuellt ledarskap på planen. Antagandet är då att den kollektivistiska spelmodellen svarar mot arbetarkulturen. Så har även Tomas Peterson

analyserat relationen spelsystem och social miljö.

I Malmö FFs fall synes det därför finnas vissa tydliga kopplingar. Wampetits ungerskt passande fotboll med sina brittiska rötter fokuserade på hela laget. Houghtons fotboll var ännu mer kollektivistisk eller snarare kollektivistisk på ett annat sätt. Mellan Wampetits och Houghton och före ungraren och delvis efter engelsmanen fanns dock inte denna tydliga koppling mellan spelsystem och klass. Någon klar man-man fotboll spelade aldrig klubben, den förankrades aldrig bland svenska klubbar (möjligen med undantag för Östers IF under Lars Arnessons tränarskap); liberosystemet hade däremot klara individualistiska drag. Man kan slutligen notera att det är när klubben har detta samband, medvetet eller ej, som man hade de stora framgångarna.

IFK Göteborg

Precis som i fallet med Malmö FF blev 1970- och 80-talen ett modernt trendbrott för IFK Göteborg. Klubben köpte etablerade spelare – även sådana som hade varit professionella i utländska klubbar. Det var den nye ledaren Anders Brenmar som satsade på dessa spelarköp. Under detta skede bytte man spelsystem flera gånger utan att riktigt lyckas förrän Sven-Göran Eriksson kom och med honom kom stabiliteten och den kollektivt inriktade fotbollen till IFK Göteborg. Publiken var dock inledningsvis mycket skeptisk till Erikssons kollektiva säkerhetsidéer (4-4-2). Motsättningen mellan de breda publiklagren, inklusive media, och klubbens management blev förhållandevis skarp. Sven-Göran Erikssons insats bestod i att han utvecklade Houghton/Hodgsons förvarinriktade spelsystem till ett mer offensivt sådant med hjälp av skickliga forwards och offensiva djupledslöpningar från mittfältarnas sida.

Klubben har haft såväl inhemska som utländska tränare. Redan 1921 knöts ungraren Alexander Brody till klubben. IFK Göteborg låg ofta före de andra klubbarna när det gällde träningsidéer och träningsmängd. Ett tidigt exempel är att spelarna lades på träningsläger under fyra veckor 1917. Idén hade man hämtat från den amerikanska idrotten. IFK Göteborg låg nära den engelska fotbollen, när det gällde spelsätt och spelsystem. Klubben hade utbyte med flera engelska lag. Man finner även en slags kombination av engelsk och ungersk fotboll i

klubben i och med att tränaren oftast var engelsman, ungrare eller svensk, som hade lärt fotboll av de utländska tränarna. Ungrarna var ju också starkt påverkade av engelsk fotboll men kom att utveckla den på sitt eget kontinentala sätt. IFK Göteborg fick på så sätt mix av engelsk och ungersk stil i sitt lag.

Ledarskapet i klubben har inte på samma sätt som i Malmöfallet legat på en person. Det var mer en styrelse på några personer och en lagledare som styrde klubben. Med Brenmar och Gunnar Larsson fick man dock ett osedvanligt starkt ledarskap i klubben, om än inte paternalistiskt. Det var ett ledarskap med influenser från både näringsliv och politik. Fram till det turbulenta 1970-talet rekryterades spelarna ofta från när- och göteborgsområdet. Fotbollen har alltid varit stor i Göteborg. Till och med inne i centrala Göteborg finns idag fotbollsplaner som är tillgängliga för allmänheten. Jämfört med Stockholm är det mycket anmärkningsvärt. Det finns också en påtaglig fotbollskultur och ett engagemang i staden som man inte kan ta miste på. Den tycks dock ha tunnats ut under senare år. När klubben lät bygga träningsanläggningen ”Kamratgården” på 1960-talet, vilket då var unikt i Sverige, kunde man bygga vidare på den samhörighetskänsla som fanns i klubben. Fotbollstraditionen kunde föras vidare till nya generationer spelare och ledare.

I och med de stora internationella framgångarna på 1980-talet (segrar i UEFA-cupen 1982 och 1987) fick klubben med svenska mått mätt stora ekonomiska intäkter. Pengarna användes till spelarköp (både unga lovande spelare och etablerade spelare). På så sätt kunde klubben hålla sig kvar på toppen och få en dominerande ställning inom svensk fotboll, som varade fram till mitten av 1990-talet (senaste stora framgången är från 1996). Under senare år har klubben stagnerat och tappat sin forna vinnarglans. De stora pengarna från ”guldåren” har runnit bort. Klubben valde att inte genomföra någon bolagisering av klubbens verksamhet. Man valde istället en vänta och se strategi.

Finns då något samband mellan spelsystem och social bas i exemplet IFK Göteborg? Eftersom IFK Göteborg socialt sett har samma innehåll som Malmö FF borde dessa två klubbar kunna parallellställas i avseendet spelsystem och klass. Sambandet finns dock inte alls lika påtagligt i Göteborgsfallet: klubben hade en ledande position fram

till mitten av 1920-talet, med den då gängse 2-3-5-formationen på planen (alltså under tiden före spelsystemens tid). När konkurrensen hårdnade föll IFK Göteborg relativt tillbaka och fick först åter en stark och dominerande ställning inom svensk fotboll på 1980-talet och början av 1990-talet. Det fick man på grundval av ett nytt kollektivistiskt spelsystem som man (Sven-Göran Eriksson) lyckades utveckla till ett bundet system med individuella och offensiva inslag, alltså en slags syntes.

Denna spelidé och fotbollsfilosofi kunde efter inledande svårigheter förankras bland klubbens supportrar. Klubben var inte först med de nya idéerna, de kom från Malmö och Malmö FF var en konkurrent som man tyckte spelade tråkig fotboll. Tidigare hade publiken hyllat en offensivt mångpassande och dribblande fotboll. Men med segrar mot Malmö FF och andra lag föll även skeptikerna till föga och accepterade den nya fotbollen. IFK Göteborg blev sedan en viktig garant för 4-4-2-fotbollen i Sverige.

AIK

AIK är en klubb som i första hand inte har samlat arbetarna bakom sig. Den sociala sammansättningen och dess publik har varit heterogen. Socialt sett har tyngdpunkten legat bland småföretagare, tjänstemän och hantverkare. Även personer tillhörande de övre klasserna har funnits i klubben. Klubben har endast under kortare perioder varit ledande i landet, men den har alltid funnits med bland de tio bästa – med undantag för några tillfällen. AIK är storstadslaget med bred förankring. Det har, som i andra ledande klubbar, varit ett stående krav att laget skall tillhöra de bästa i landet. Emellanåt har också kraven på att laget skall spela teknisk och underhållande fotboll varit högt uppskruvade.

Klubben hade mycket god ekonomi under mellankrigstiden och en tid efter kriget. På 1930-talet drog laget alltid mycket stor publik. Klubben representerade då etablissemangen i Stockholm. Då var AIK delägare i Råsunda fotbollsstadion (nationalarenan) tillsammans med Svenska Fotbollförbundet. Sedan blev klubben tvungen av ekonomiska skäl att sälja sin andel. Man tappade greppet. Under senare år har klubbens ekonomi dock förbättrats avsevärt, framför allt genom deltagandet i Champions League. En egen träningsanläggning (vid Karlbergs slott) har till exempel uppförts. Tidigare hade klubben extremt dåliga träningsförhål-

landen jämfört med övriga elitklubbar i landet. AIK bildade för några år sedan ett aktiebolag och tanken är att bolaget skall borsintroduceras när läget är lämpligt och det tycks dröja.

Under 1990-talet fick klubben tillbaka sitt gamla skimmer och det kom återigen mycket publik till dess matcher. AIK har haft många kompetenta ledare. Mest känd av ledarna är säkerligen Lennart Johansson, numera UEFA-ordförande. Han har fortfarande kvar en ledarposition i klubben som styrelseordförande för den bolagiserade delen av verksamheten, AIK AB. Tränarna har nästan alltid hämtats utifrån. Men det har även förekommit att tidigare AIK-spelare blivit tränare. Det finns ingen tydlig linje när det gäller utländska tränare: ibland har sådana anlåtats, ibland inte. De som anlåtats har kommit både från England och från kontinenten. De ungerska tränarna flyttade runt bland de svenska klubbarna. Några av dem var även i AIK.

När det gäller spelsystem har AIK aldrig tillhört de riktiga förnyarna. I klubbens mytologi talas gärna om lagets tekniska kortpassningsspel, ”smokingliret”, och då särskilt under 1900-talets första decennier. Klubben har kommit något efter då det gäller spelsystem, men inte särskilt långt efter. I början av 1930-talet övergick AIK till att spela med fyra backar och en offensiv centerhalvback samt som tidigare med en tillbakadragen forward. Detta spelsystem, Helsingborgssystemet, lanserat av Helsingborgs legendariske ledare Bill Petersson, fick man på köpet när man värvade en defensiv nyckelspelare från Helsingborgs IF, som då mycket tack vare detta spelsystem hade en dominerande ställning inom svensk fotboll. Senare under 1930-talet ändrade AIK, som alla andra svenska lag, till Chapmans system. Det höll man i princip fast vid till 1970-talet då man spelade med libero och försök till man-man spel. Så småningom gjorde man också som de andra övergick till Houghton/Hodgsons modell. Senast för några år sedan började man få stora framgångar med hjälp av tränaren Stuart Baxter.

Fotbolls-kulturen hade redan tidigt kommersiella inslag; man värvade ihop laget. Fotboll blev ett yrke på deltid, om än inte uttalat i stadgar och program. I kulturen finns kraven på resultat och god fotboll. Supportrarna har varit krävande, storstaden har präglat klubben. Familjestämning är väl inte den termen som man först vill

Änglarna dominerade svensk fotboll under hela 80-talet och en stor del av 90-talet. Framgångarna gav god ekonomi och bra spelarköp blev möjliga. En av de tongivande var Håkan Sandberg som här jublar över 2-0 mot Öster. Foto Pressens Bild

karaktisera klubben med – snarast då ett företag som vill visa resultat. Ett företag med ett värdefullt varumärke som vill anställa de bästa som finns på marknaden. Spelsystemen har avlöst varandra som i de andra klubbarna. Spelsystemet har här tydligt anpassats till kraven på resultat. De främsta lyckade exemplena är införandet av kontringsfotbollen i början av 1930-talet och Stuart Baxters extremt defensiva fotboll, vilken ledde klubben ut i Europa för några år sedan. I övrigt finns inte något speciellt system bakom uppnådda framgångar och seriesegrar. Snarast skickliga spelare som spelat i

spelsystem som de andra lagen också tillämpade.

Samband mellan spelsystem och social miljö och klass kan knappast beläggas i AIK-fallet. I Baxtermodellen med rak backlinje, ”mittfältsdiamant” och kontringsspelare, hade spelarna sina givna roller. Vissa var i olika grader underordnade laget/kollektivet medan andra roller var individualistiskt betonade. Man kan se det som Baxters ledarskap i aktiebolaget AIK. Hans modell svarade mot AIK och storstadens sociala sammansättning: grovarbetare, tjänstemän och artister i skön blandning. Även kontringsfotbollen i Helsingborgssystemet på 1930-talet hade något av samma upplägg. Artistrollen innehades då av centerhalvbacken. Men han var inte riktigt lika fri som Baxters forwardsartist.

IFK Norrköping

Fotbollen introducerades i Norrköping kring förra seklet. Två lag föddes med ursprung i två skilda sociala miljöer: IK Sleipner respektive IFK Norrköping. Den förra klubben bildades av arbetare och var arbetarklubben i Norrköping. Den senare klubben bildades några år tidigare och av personer som gått på eller var knutna till det Högre Allmänna Läroverket i staden. Från och med 1920-talet utvecklades ett samarbete mellan de två klubbarna. Tidigare hade den inneboende sociala konflikten alltid frammanats. Samarbetet innebar att man spelade återkommande välgörenhetsmatcher, där behållningen gick till arbetslösa. Man anordnade även gemensamma idrottsmässor. Motsättningen mellan klubbens supportrar levde dock vidare och framhölls främst av arbetarlaget Sleipners anhängare. Man framställde gärna IFK-anhängaren som högmodig, högtravande och borgerlig.

IFK Norrköping var alltså ingen arbetarklubb utan snarare en mer allmän klubb med en bred och diffus social bas. Rötterna ledde dock som sagt till stadens läroverk. Klubbens hittills mest glansfulla period inföll på 1940-talet när klubben vann svenska mästerskapet fem gånger. När IFK Norrköping började få sina stora framgångar föll Sleipner snabbt tillbaka och ramlade ur Allsvenskan. Från och med denna tid, i början av 1940-talet, övertog IFK Norrköping både den stora publiken och successivt den djupa folkliga förankringen. Den långvariga framgångsvågen innebar att IFK Norrköping kom att bli lika folkkärt som tidigare Sleipner varit. Sleipner

hade försvunnit från stora scenen. Det var inte så svårt att skapa en socialt överskridande klubbidentitet kring det vinnande och skönsplande IFK Norrköping. Med läroverksklubben IFK Norrköping som främsta klubb i staden markerades ännu tydligare att fotbollen inte längre präglades av den gamla sociala identiteten utan var mer ren underhållning. Det blev allt tydligare när fotbollen gick in i TV-åldern.

IFK Norrköping blev en toppklubb under kriget. Fram till dess hade man funnits i det nedre skiktet av Allsvenskan eller i division II. Klubben bytte då ledning och styrelseledamöter påfallande ofta. Det fanns ingen kontinuitet; klubbens ledarskap var outvecklat. Vändningen skedde efter det att klubben fått en kraftfull ledning. Det nya ledarskapet (Torsten Johansson, Sigge Andersson och ”Nalle” Halldén) tog också initiativ till att klubben skaffade skickliga fotbollsspelare genom värvingar (dolda köp, då amatörregeln förbjöd öppna pengar) från mindre klubbar och orter i främst norra delarna av landet. IFK Norrköping köpte alltså tidigt ihop sitt lag. Dessa spelarköp eller värvingar gick till så att spelarna erbjöds jobb och utbildning i Norrköping. Noggrannhet blev ett honnörssord i föreningen. Man skulle vara noggrann vid köp av spelare och klubben skulle skötas noggrant när det gällde ekonomi, organisation och planering. Ett annat viktigt och avgörande led i den nya politiken var att anlita skickliga internationella tränare till A-laget.

År 1941 kom den ungerske tränare Lajos Czeisler till Norrköping och han gjorde laget till ett av de bästa i det krigshärjade Europa. Det visade resultatet i de turnéer klubben företog till England och kontinenten efter fredsslutet. Stommen till det svenska landslag som vann OS-guld i London 1948 kom från detta lag och de spelarna hade tränats av Czeisler. Några av dessa spelare som Gunnar Nordahl och Nils Liedholm skulle sedan bli kända i och genom den italienska fotbollen. Czeisler tog med sig Nordahl och Liedholm när han senare gick över till Milan.

Vad han lärde var en ungersk och teknisk fotboll som byggde på hög individuell skicklighet och lagkänsla. Han ville se en lekfull och harmonisk fotboll. Den var ett försiktigt utkast till det som senare kom att benämnas totalfotboll. Som hos alla stora tränare byggde han lagen genom en mix av teknik och styrka. Samma mix fanns i Malmö FF under lagets storhetstid,

förmedlad genom Wampetits. Under IFK Norrköpings turné till England strax efter kriget hade spelarna stränga order om att spela sitt eget spel och inte falla in i engelsmännens fysiska typ av fotboll, då var man chanslös menade Czeisler.

Norrköping var en utpräglad industristad med stora klassklyftor. Det kvinnliga industriarbetet var ett viktigt inslag. Men kvinnorna stod utanför fotbollen. Det var i denna miljö fotbollen växte fram och utvecklades. IFK Norrköping var ingen arbetarklubb trots att många arbetare så småningom, när arbetarklubben Sleipner fallit bort ur de större sammanhangen, kom att stödja klubben som Norrköpings representant i fotbollen. Även i Norrköping var arbetarrörelsen stark och hade ett dominerande inflytande. Intressant nog förändrade IFK Norrköping sitt publikunderlag eller snarare blev det åtskilligt breddat genom framgångarna på 1940-talet. Klubben bytte därmed identitet i staden och en slags social metamorfos är här tydlig. Klubbens fotbollskultur var annorlunda jämfört med Malmö FFs. Den sociala dimensionen saknades i princip (bygga pojklag, behålla spelare, sociala aktiviteter osv.). I Norrköping värvade man ihop lagen. Kraven på konkurrenskraftig fotboll var det som gällde och då användes de medel som fanns till förfogande och det var pengar och jobb till värvade spelare.

Växlingen av spelsystem i klubben är anmärkningsvärda i två fall: för det första när klubben ”professionaliserades” genom det nya ledarskapet, anlåtandet av Lajos Czeisler som tränare och värvingarna av nya spelare. När man valde Czeisler valde man definitivt ny stil och nytt spelsystem, och detta val av linje var nödvändigt för att man skulle nå framgång. Den ungerska fotbollsmodellen, med sina individuella och kollektiva drag, ledde även IFK Norrköping till betydande framgångar.

För det andra när man på slutet av 1980-talet började spela med samma system (4-4-2) som andra toppklubbar i Sverige. Även denna modell innebar inledningsvis framgångar för klubben. Man vann åter ett mästerskap (1989). På 1940-talet var man tidig med att byta spelsystem och på 1980-talet var man väldigt sen med att byta system. Ledarskapet hade förändrats i klubben. Motsättningarna var stora kring det nya spelsystemet. De mer individualistiska systemen (Czeislers fotboll och liberospelet) var trots allt djupt förankrade i klubbmiljön. Kopplingen spelsystem och klubbmiljö finns således i fallet IFK Norrköping, men annorlunda än i

arbetarklubbarna Malmö FF och IFK Göteborg. Den nya mer kollektiva fotbollen som började spridas på 1970-talet hade väldigt svårt att vinna insteg i IFK Norrköping.

Slutsatser

Även inom den begränsade svenska fotbollen fanns vissa skillnader mellan olika klubbar. De hade skilda sociala baser och olika ledarskapstraditioner. De har också kommit att präglas av sina valda spelsystem. Någon generell klassmetamorfos kan man knappast tala om sedan väl fotbollen etablerats i Sverige på 1920-talet. Av de fyra undersökta klubbarna ligger IFK Norrköping närmast en sådan förvandling under efterkrigstiden. Klubben, som bildades och bars upp av stadens etablissemang och läroverksungdom, fick då ett stort publikstöd från Norrköpings arbetare. Publiken ville se elitfotboll och IFK Norrköping var då det enda elitlaget i staden. De tre övriga klubbarna i undersökningen behöll sin sociala prägel under hela 1900-talet.

När det gäller klubbarnas förhållande till marknadskrafter och det omgivande politiska samhället finns inga särskilda skillnader mellan dem fram till 1970-talet. Klubbarna gick i takt genom amatörbestämmelsen och elitklubbarnas egna regelsystem, institutionaliserade genom elitfotbollkartellen: senare Föreningen svensk elitfotboll. Inte heller efter amatörregelns slopande växte skillnaderna på något avgörande sätt mellan dessa fyra klubbar. Men sådana tendenser har uppenbarats sig under senare år. Kommersialiseringssprocessen tog dock ordentlig fart i början av 1990-talet genom sponsring och TV-bolagens pengar. Malmö FF gick i bräsch för att införa professionell fotboll i Sverige redan på 1980-talet, men backade snart tillbaka några steg då laget inte riktigt var moget. Först i slutet av 1990-talet kom klubbarna in i en fördjupad professionaliseringsprocess, vilken leddes av AIK genom bolagiseringen.

Beträffande kopplingen mellan spelsystem och klubbarnas sociala bas är det frapperande hur snabbt de kollektiva spelsystemen, främst Chapmans och Houghtons system, togs upp i svensk fotboll. Fotbollen fick tidigt en folklig bas. Föga överraskande är det i fallet arbetarklubbar. Men även i de andra klubbarna gick processen tämligen smärtfritt i alla fall när Chapmans modell infördes och sedan utvecklades och fördjupades med de ungerska idé-

erna. Införandet av Houghton/Hodgsons modell blev dock helt annorlunda. Processen var närmast konfliktfri i arbetarklubben Malmö FF.

I IFK Göteborg med liknande sociala bas, krävdes det en Sven-Göran Eriksson för att få denna spelmodell och spelfilosofi legitimerad hos den breda folkliga publiken. Denna krävande Göteborgspublik ville se en mer attraktiv och individualistiskt präglad fotboll. Han tvangs revidera modellen en aning och göra den mer offensiv. I klubbar som AIK och IFK Norrköping, med andra sociala förtecken och mer delat ledarskap, kom modellen egentligen aldrig att tillämpas fullt (Baxters system var dock en variant).

Sambanden mellan fotbollskultur, spelsystem och klubbens sociala bas strålar samman i klubbens ledning och management. I de undersökta fyra fallen synes detta extra tydligt i fallet IFK Göteborg men även i AIK med Baxter i modern tid. Exempel kan även hämtas från engelsk, italiensk och spansk fotboll. Det som också framgår tydligt är hur beroende denna process är av kvaliteten på klubbens ledning och ledare. I de fyra klubbarna har man använt olika typer av management/ledarskap. Arbetarklubben Malmö FF styrdes under decennier av en stark man, "hövdingen" Eric Persson. I de övriga klubbarna var ledarskapet mer delat, med betoning på flera starka ledare. Det finns med andra ord flera givna modeller och det som är slående är att när en klubb tog steget, satsade och införde ett nytt spelsystem, så hade detta som regel föregåtts av en förändring av klubbledningen. Detta gäller i samtliga fyra fall:

1. I Malmö FF vid två tillfällen: under genomförandet av den ungerska modellen på 1940-talet och under implementeringen av Houghtons modell på 1970-talet (Eric Persson lämnade då successivt över till Cavalli-Björkman).
2. I IFK Göteborg vid ett tillfälle: då Erikssons modell drevs igenom på 1980-talet.
3. I AIK vid två tillfällen: när Helsingborgssystemet tillämpades på 1930-talet och när Baxters "diamantmodell" infördes på 1990-talet.
4. I IFK Norrköping vid ett tillfälle: då den ungerska modellen genomfördes på 1940-talet.

Det kan också slås fast att det är

en förenkling att påstå att det fanns ett klart samband mellan valt spelsystem och klubbens sociala tillhörighet. Överensstämmelsen kunde finnas där (renodlat: arbetarklubb som spelade kollektivt). Men det kunde också vara det motsatta förhållandet som var för handen eller variationer mellan dessa poler. Spelsystemen hade en överordnad, överskridande roll inom fotbollen. Klubbarna konkurrerade och då kunde en klubb och dess ledarskap välja ett spelsystem som låg i tiden och var konkurrenskraftigt oberoende av klubbens fotbollskultur och sociala dimension. Alla elitlag gick exempelvis över till Houghtons defensiva baslära under 1980-talet, vilket inte hindrade att Malmö FF i jakten på framgång kring millennieskiftet kunde anlita en holländsk tränare för att nå nya framgångar.

Referenser

- Andersson, Torbjörn: *Kung fotboll. Den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950*, Stockholm/Stehag 2002
- Billing, Peter & Stigendal, Mikael: *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö och den svenska modellen*, Malmö 1994
- Billing, Peter, Franzén, Mats och Peterson, Tomas: *Vem vinner i längden? Hammarby IF Malmö FF och svensk fotboll*, Lund 1999
- Bourdieu, Pierre: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*, Cambridge 1990
- Houghton, Bob: *Fotboll*, Bromma 1979
- *Laganda & ledarskap*, Malmö 1991
- Norrköping historia: 1900-talet*, Norrköping 2000
- Norrköpings historia VI Tiden 1914-1970*, Stockholm 1976
- Peterson, Tomas: *Den svengelska modellen. Svensk fotboll i omvandling under efterkrigstiden*, Lund 1993
- Sahlström, Olle: *Den röde patriarken. En essä om arbetarrörelsens auktoritära tradition*, Stockholm 1998
- Sund, Bill: *Fotbollens maktfält. Svensk fotbollshistoria i ett internationellt perspektiv*, Solna 1997
- The British and Continental Influence on Swedish Football, *The International Journal of the History of Sport*, Vol 14 No 2 (Aug 1997)
- Den svenska fotbollens övergång till professionalism och arbetsmarknadsrelationer, *Idrott, historia och samhälle* 2002
- Svensson, Thommy: *Från ackord till månadslön. En studie av lönepolitiken, fackföreningarna och rationaliseringarna inom svensk varvsindustri*, Kungälv 1983